

ОСОБЛИВОСТІ ДИСКУСІЇ ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЇЇ ВИКОРИСТАННЯ ЯК ЗАСОБУ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

Поліщук Г. П. Особливості дискусії та психолого-педагогічні умови її використання як засобу формування критичного мислення.

У статті визначено основні умови, ураховуючи які вчителі-практики можуть успішно формувати критичне мислення через використання методу дискусії в навчанні історії. Цей процес передбачає розуміння вчителем особливостей критичного мислення, можливостей дискусії для реалізації поставленої мети, часу проведення та підведення її підсумків; уміння спрямувати навчальний процес на розвиток проблемності, активності, нестандартності мислення.

Ключові слова: дискусія, критичне мислення, проблемність, активність, самостійність.

Полищук Г. П. Особенности дискуссии и психолого-педагогические условия ее использования как средства формирования критического мышления.

В статье определены основные условия, учитывая которые учителя-практики могут успешно формировать критическое мышление посредством использования метода дискуссии в обучении истории. Этот процесс предусматривает понимание учителем особенностей критического мышления, возможностей дискуссии для достижения поставленной цели, времени проведения и подведение ее итогов; умение направить учебный процесс на развитие проблемности, активности, нестандартности мышления.

Ключевые слова: дискуссия, критическое мышление, проблемность, активность, самостоятельность.

Polishchuk G. P. The peculiarities of discussion and psycho-pedagogical conditions of its use as a means of building of critical thinking.

The basic terms, guided by practices that teachers can successfully build critical thinking through the use of the method of discussion in teaching history, were defined in this article. This process includes teacher's understanding of characteristics of critical thinking, possibility of discussion to achieve set goal, the time of its conduction and summary; the ability to direct scholar process along the way of issue, activity and fresh thinking.

Key words: discussion, critical thinking, issue, activity, independence.

Сучасна тенденція розширення інформаційного простору, численних інтерпретацій й оцінок минулого вимагає від учителя історії пошуку нових підходів до способів опрацювання, аналізу школярами історичної інформації. Практичний аспект оволодіння знаннями, самостійність, розвиток творчого мислення, критична освіченість є актуальними для компетентної людини сучасного суспільства.

Одним із важливих завдань навчання історії в школі є формування критичного мислення як єдності історичних і методологічних знань, способів розумових дій та настанов особистості на їх застосування у процесі пізнання та переосмислення конкретних історичних фактів, явищ і процесів. Щоб розвивати критичне мислення школярів, необхідно залучати їх до діяльності, яка передбачає застосування принципів та методів історичного пізнання. Навчити мислити критично – це означає розвивати навички самостійної роботи, створювати відповідну мотивацію, активно використовувати проблемні методи навчання, проблемні завдання і вправи для розуміння історичного процесу. Надзвичайно актуальним для формування критичного мислення є використання добре продуманої і ретельно підготовленої вчителем дискусії на уроці історії України.

Питання теоретико-епістемологічних та практичних засад використання дискусій на уроках історії України у своїх дослідженнях намагалися розв'язати такі науковці, як: А. Ачкасов [1], К. Баханов [2, 3], М. Варшавська [4], В. Гарнійчук [6], Т. Геллер [7], Ф. Левітас [8] та інші. Умінням дискутувати важливо оволодіти кожному, оскільки воно пов'язане з природою демократичного суспільства – люди повинні спілкуватися і розуміти один одного, незважаючи на розбіжності в думках. Дискусії є важливим засобом формування критичного мислення учнів у процесі навчання.

Мета статті: визначити та теоретично обґрунтувати психолого-педагогічні умови використання дискусії як методу навчання у процесі формування критичного мислення.

Дослідниками визначено форми дискусії як засобу навчання, її місце у навчальному процесі школи загалом і навчання історії зокрема, розроблено методіку використання дискусії на уроках. На позначення вказаного дидактичного поняття в науковому обігу вживають терміни: «дискусія», «диспут», «дебати».

Дискусія – це метод формування суджень, оцінок, переконань, що висловлюються в ході зіткнення думок і різних точок зору учнів [8, с. 22]. Дебати – це різновид дискусії, що використовується для обговорення тем, щодо яких існують різні точки зору. Мета такої дискусії – навчити учнів висловлювати власне ставлення до подій, і таким чином переконати інших у своїй правоті, виключаючи відверті напади на інших учасників дебатів, тому увага акцентується на створенні дружньої, товариської атмосфери [5, с. 12].

К. Баханов, Т. Геллер уважають, що дискусія – це метод навчання, який ґрунтується на обміні думками з певної проблеми, які допомагають глибокому розумінню проблеми, виробленню самостійної позиції, учать оперувати аргументами, критично мислити, краще розуміти іншого, визнавати слушні аргументи, сприяють уточненню власних переконань, формуванню власного погляду на світ [2, с. 16; 7, с. 14].

М. Варшавська стверджує, що дискусія – це колективне обговорення суперечливих питань задля глибокого розуміння проблеми, висвітлення різних точок зору щодо неї та визначення ставлення до проблеми свого й інших людей [9, с. 2].

Цими визначеннями дослідники позначають особливості дискусії як методу навчання самостійності, активності, уміння нестандартного підходу до розв'язання проблем, методу формування критичного мислення. Саме тому у своєму дослідженні ми будемо спиратися на тлумачення дискусії як колективного методу навчання, який ґрунтується на обміні думками з певної проблеми, які допомагають глибокому її розумінню, виробленню самостійної позиції, вміння критично мислити, учать оперувати та визнавати слушні аргументи, сприяють уточненню власних переконань, формуванню власного погляду на світ.

Критичне мислення – це такий засіб теоретичного освоєння дійсності, який є складним процесом творчої інтеграції ідей і джерел, переоцінки та перебудови понять та інформації, надає учневі можливість контролювати інформацію, піддавати її сумніву, об'єднувати, переробляти, адаптувати або відкидати, коригувати та ліквідувати помилки у процесі власного мислення, перебуваючи в безперервному пошуку. Критичне мислення має свої параметри, а саме: особистісне ставлення до предмета, аргументованість висновків, логічність викладу, здатність змінити позицію на основі контраргументу. Необхідно зазначити, що навчальний процес на засадах критичного мислення має бути побудований так, щоб учні висловлювали власні судження, визначали головне, робили висновки і порівняння, оперуючи доказами і конкретними фактами; здійснювали певне дослідження, вивчаючи окрему навчальну тему; відокремлювали правдиву інформацію від неправдивої, факти від суджень, звертаючи особливу увагу на аргументованість; самостійно ставили питання, формували проблему й альтернативні шляхи її творчого розв'язання [3, с. 4].

Головними ознаками критичного мислення є: самостійність; пізнання; усвідомлення проблеми, переконлива аргументація. Кожна людина формує свої ідеї, оцінки, переконання незалежно від когось іншого, ніхто не може мислити критично замість нас. Відповідно, мислення може бути критичним лише тоді, коли воно має індивідуальний характер. Критично мислячий учень розуміє, що можливі різні розв'язання однієї й тієї проблеми, знаходить їх, вибирає найкраще і доповнює обґрунтованими доказами, доводячи, що обране ним є найбільш доцільним у цій ситуації. Критичне мислення містить у собі не тільки розвиваюче, пізнавальне, навчальне навантаження, а й виховне.

Саме дискусія значною мірою сприяє розвитку критичного мислення, дає змогу з'ясувати власну позицію, формує навички обстоювання своєї думки, поглиблює знання з обговорюваної проблеми. Все це цілком відповідає завданням сучасної школи щодо формування критичного мислення школярів. У дидактиці більшість фахівців відносить дискусію до методів навчання (способів роботи зі змістом навчального матеріалу): Ю. Бабанський, К. Баханов, Т. Льїна, М. Кларін, С. Мельников, О. Савченко. Окремі науковці – М. Кларін, Л. Яворовська вважають дискусію різновидом ігрових форм занять, співпраці, коли з приводу обговорюваної проблеми з власної ініціативи висловлюються всі учасники спільної діяльності. К. Баханов, Н. Венцева, О. Пометун, В. Рудиня вважають дискусію групою методів, побудованих на організації обміну думками між учасниками навчального процесу. У педагогічній літературі існують різні погляди щодо функцій дискусії у навчанні. Вона може бути методом засвоєння знань (В. Оконь), їх закріплення та вироблення вмій і навичок, методом розвитку психічних функцій, творчих здібностей і особистісних якостей учнів, а також методом стимулювання і мотивації навчання (Ю. Бабанський, Т. Льїна, О. Савченко, С. Смирнов).

Н. Венцева визначає такі основні ознаки дискусійного методу, який використовується на різних етапах уроку: наявність проблемної ситуації, створеної за допомогою дискусійного питання; змістова спрямованість самореалізації учнів, спілкування заради поглибленого вивчення проблеми під час пошуку різних засобів для вираження власних думок; комунікативна основа – здобуття учнями знань під час спілкування один з одним та вчителем заради роботи в певній групі для виконання колективного завдання, під час вироблення загального групового підходу та дотримання правил спільної пошукової діяльності; логічна побудова методу: теза – аргумент – спростування або доведення тези; організаційна завершеність: створення проблемної ситуації – її обговорення – прийняття узгодженого рішення – підбиття підсумків [5, с. 12]. Усе це сприяє формуванню критичного мислення школярів.

Необхідним для організації дискусій, на думку Ф. Левітаса, є: знання обов'язкового (програмного) історичного матеріалу; знання факторів, подій і явищ із залученням додаткової історичної, політичної, економічної, художньої літератури тощо. Для того, щоб узяти участь в дискусії, учні повинні вміти щонайменше: користуватись різноманітними джерелами знань для підготовки до диспуту; яскраво і логічно висловлювати свою точку зору, спиратись на історичні факти, на приклади з навчальної та художньої літератури; робити висновки й узагальнення щодо проблеми, яка обговорюється; у коректній формі дискутувати з іншими учнями; аналізувати, рецензувати, опонувати виступи однокласників. Основними формами роботи є фронтальна, коли проблемне чи пізнавальне завдання одразу пропонується всім учням в класі, та проведення дискусій в групах, коли клас розподіляється на групи по 4–6 учнів [8,

с. 22]. Запровадження дискусії в навчальному процесі можливе в кількох варіантах. Зокрема, на першому етапі елементи дискусії використовуються в ході будь-якого уроку. На другому етапі проводяться окремі уроки за участю учнів одного класу чи кількох класів однієї паралелі.

К. Баханов [3], Н. Венцева [5], Ф. Левітас [8] зазначають, що у світовій практиці використання дискусії у навчанні історії набули поширення різні варіанти організації обміну думок. Науковцями визначено особливості кожної форми дискусійних методів та основні етапи проведення кожного із них [2, с. 18; 5, с. 13–15]. Знаходячись у пошуку єдиного підходу до класифікації дискусійних методів, до останніх дослідники відносять: дебати, «круглий стіл», засідання експертної групи (панельна дискусія), форум, «концентричні кола», «6 x 6 x 6», судове засідання, детальний опис яких розроблено в дослідженнях К. Баханова, В. Венцевої.

Дослідники виокремлюють кілька різновидів дискусії. Перший і найкращий є процесом спільного розв'язання проблеми класом або групою учнів. Якщо проблема підібрана грамотно, дискусія розвивається сама. Особливо тоді, коли учні працювали над проблемою тривалий час, коли в них була можливість підібрати відповідну інформацію та продумати аргументацію. Другим різновидом є дискусія, спрямована на формування переконань молоді. Вона, як правило, стосується особистих проблем, власного ставлення молоді до проблем добра і зла, справедливості й несправедливості, того чи того стилю життя. Тому вирішальну роль відіграватимуть не так факти й аргументи, як власні оцінки учнів, а також системи їхніх цінностей. Третій різновид – дискусія, метою якої є корекція учнями власних знань. Це найменш динамічний різновид дискусії. Важливу роль тут відіграють не так аргументи (хоч і вони мають значення) та оцінки, як наявність багатой і точної інформації з теми дискусії. Доброю підготовкою до такої дискусії вважається попереднє ознайомлення молоді із джерелами ширшими, ніж матеріали підручника [7, с. 15].

Українські науковці уроки-дискусії поділяють за принципом проведення на кілька груп: регламентовані, або структуровані, уроки-дискусії, уроки-дискусії ігрового моделювання, проєктні уроки-дискусії, уроки-дискусії-діалоги. До першої групи належать регламентовані, або структуровані, уроки-дискусії. Особливістю таких уроків є чітка визначеність плану, структури і регламенту обговорення. На обговорення вноситься конкретизована проблема або проблемне запитання, що є частиною загальної проблеми, яку необхідно буде розв'язати. До другої групи належать уроки-дискусії ігрового моделювання. Особливістю такого виду заняття є те, що учням задаються певні соціальні, політичні або наукові ролі. І, виходячи із заданої ролі, учні розв'язують поставлені проблеми. Така організація уроку-дискусії забезпечує можливість застосувати метод «занурення в епоху», урізноманітнює пізнавальну діяльність учнів. Частина учнів з позиції очевидців оцінюють події та історичні персоналії, інші пропонують сучасні оцінки. Поєднання оцінок минулого із сучасними і є особливістю такої дискусії. До третьої групи відносять проєктні уроки-дискусії. Методичним змістом такого уроку є надання учням можливості запропонувати варіанти розв'язання поставленої проблеми. Кожна група готує свій варіант, і вони обговорюються у ході дискусії. Четверту групу складають уроки-дискусії-діалоги. Науковці розробили численні методичні прийоми проведення дискусії (діалогу) на уроці і вважають, що під час вивчення певних тем цей метод неможливо замінити іншим [2, с. 16].

Сучасна дидактика визнає велику освітню і виховну цінність дискусії, адже вони сприяють глибокому розумінню проблеми, формуванню самостійної позиції, оперуванню аргументами, розвитку критичного мислення, вмінню зважати на думки інших, краще розуміти їх, визнавати доречні аргументи, а також уточненню власних переконань і формуванню власного погляду на світ. Для нас найактуальнішим є розуміння значення дискусії для формування критичного мислення.

Досвід використання дискусії в навчанні дав змогу К. Баханову, М. Варшавській, спираючись на дослідження М. Кларіна, сформулювати головні організаційно-педагогічні підвалини, що є спільними для будь-яких різновидів дискусії: проведення дискусії необхідно починати з висунування конкретного дискусійного питання (тобто такого, що не має однозначної відповіді й передбачає різні варіанти розв'язання, зокрема протилежні); не слід з'ясовувати, хто правий, а хто помиляється в тому чи тому питанні; у центрі уваги має бути ймовірний перебіг дискусії: що було б можливим за того чи іншого збігу обставин; що могло б статися, якби..., чи були інші можливості, способи, дії; усі висловлювання учнів мають стосуватися

обговорюваної теми; учитель має виправляти помилки і неточності, яких припускаються учні, та спонукати їх робити те саме; усі твердження учнів мають супроводжуватися аргументацією, обґрунтуванням, для чого учитель ставить питання на зразок: «Які факти свідчать на користь твоєї думки?», «Які міркування привели до такого висновку?»; дискусія може завершуватись як консенсусом (прийняттям узгодженого рішення), так і збереженням існуючих розбіжностей між її учасниками [2, с. 17; 4, с. 14].

Під час планування дискусії учитель зважає на кілька важливих моментів: час, необхідний для проведення дискусії, його узгодженість з іншими видами роботи в процесі навчального заняття; достатній простір, аби здійснювати необхідні пересування учнів і створювати оптимальні умови для обговорення ними проблеми і спостереження за його перебігом решти учнів; матеріали, необхідні для роботи учнів та наочного оформлення результатів дискусії; письмові інструкції щодо способу виконання завдання; вміння учнів працювати в групі. Упродовж усієї роботи груп учитель тримає в полі зору три основні моменти: мету, від якої під час дискусії не слід відхилитися; час, якого слід дотримуватися, щоб устигнути досягти визначеної мети; підсумки, які треба підбити, аби не втратити сенсу самої дискусії [3, с. 19].

Суттєвим елементом будь-якої технології навчання в дискусії є її вступна частина, оскільки саме в ній створюються емоційний та інтелектуальний настрій подальшої дискусії. Це своєрідне запрошення до жвавого обговорення певної проблеми, що може мати вигляд викладу проблеми, опису конкретного випадку, невеличкої рольової гри, демонстрації фільму або ілюстративного матеріалу, запрошення експертів, використання останніх новин, інсценування будь-якого епізоду, стимулювання серією питань на зразок: «Чому? Що сталося б, якби...?».

Запорукою успішності дискусії є її чітка організація, що досягається завдяки виконанню певних умов. Перша з них – ретельне планування дискусії. Складання плану дає змогу організувати як збирання учнями необхідної інформації, так і проведення самої дискусії. Друга – чітке дотримання правил ведення дискусії всіма її учасниками. Третьою умовою є обов'язкове дотримання регламенту. Краще нехай трохи часу залишиться, ніж його забракне на колективне обговорення і підбиття підсумків. І остання, четверта, умова – добре продумане й ефективно здійснене керівництво перебігом дискусії з боку вчителя: надання учням часу на обмірковування питань; утримання від невизначених питань і питань подвійного смислу; зміна напрямку думок учнів у разі відхилення їх від основної теми і мети дискусії; пояснення висловлювань дітей системою уточнюючих питань; попередження надмірних узагальнень; заохочення учнів до поглиблення думок тощо.

Отже, застосування дискусії для формування у школярів критичного мислення рекомендується тоді, коли учні досягли великого ступеня зрілості та самостійності в опануванні знань, у формулюванні проблем, у доборі та чіткому викладі своїх аргументів, у фундаментальній предметній підготовці.

Література

1. **Ачкасов А. Є.** Ігрові та дискусійні методи проведення уроків історії / А. Є. Ачкасов // *Історія та правознавство*. – 2010. – № 15 (223). – С. 6–12.
2. **Баханов К.** Модель навчання у дискусії / К. Баханов // *Історія в школі*. – 2000. – № 9. – С. 16–22.
3. **Баханов К.** Технологія розвитку критичного мислення як психолого-педагогічне явище / К. Баханов // *Історія та правознавство*. – 2008. – № 33. – С. 4–9.
4. **Варшавська М.** Методика використання елементів дискусії на інтрактивному уроці з історії / М. Варшавська // *Історія та правознавство*. – 2005. – № 43. – С. 2–5.
5. **Венцева Н.** Дискусійні методи на уроках історії України. 7–8 класи / Н. Венцева. – Х. : Основа, 2007. – 128 с.
6. **Гарнійчук В.** Дискусія як один із методів виховання патріотизму старших підлітків / В. Гарнійчук // *Позакласний час*. – 2009. – № 17/18. – С. 3–7.
7. **Геллер Т.** Дискусія на уроках історії як засіб формування критичного мислення / Т. Геллер // *Історія та правознавство*. – 2006. – № 5. – С. 14–19.
8. **Левітас Ф.** Дискусія на уроках історії / Ф. Левітас, Л. Розвадовська // *Історія в школі*. – 2007. – № 11/12. – С. 22–27.